

Η περιήγηση στον κόσμο των μουσικών υπηρεσιών και των χαφιέδων της δεκαετίας του 1920 που επιχειρήσαμε στο προηγούμενο τεύχος, κατέδειξε, νομίζουμε, την ανάγκη του ελληνικού κράτους να οργανωθεί και να οχυρωθεί απέναντι στον εσωτερικό εχθρό. Απέναντι σε έναν εχθρό που αντιλαμβάνοταν τον εαυτό του με όρους τάξης· ένα μαχόμενο και συχνά μαχητικό προλεταριάτο που έθετε εμπόδια στην επέλαση του ελληνικού καπιταλισμού. Απέναντι σε μια τέτοια ανταγωνιστική πραγματικότητα, με το συσχετισμό δυνάμεων να αποτελεί διακύβευμα και όχι δεδομένο, το κράτος όφειλε να δράσει άμεσα και αποτελεσματικά προκειμένου να μπορέσει να υπάρξει ως αυτό που πραγματικά ήταν· ως κόμμα των αφεντικών. Προκειμένου να διασφαλίσει την όσο το δυνατόν πιο απρόσκοπτη “ανάπτυξη”¹, έπρεπε να θέσει στις αναγκαίες βάσεις την εκμετάλλευση της υποτιμημένης εργασίας των προλεταρίων και ταυτόχρονα να εμποδίσει κάθε απειλητική εκ μέρους τους κίνηση. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο το κομμουνιστικό κίνημα ήταν αρκετά ισχυρό, με αποτέλεσμα να αποτελεί υπολογίσιμο παράγοντα στη διαμόρφωση των κρατικών επιλογών. Μέσα σε αυτό το κλίμα, είναι προφανές πως το ελληνικό κράτος δεν θα μπορούσε να σφυρίζει αδιάφορο. Αντίθετα, έσπευσε (έστω και μερικής, έστω και μοριακά στην αρχή) να δημιουργήσει ένα δίκτυο ασφαλείας που θα το γλίτωνε από τις “κακοτοπιές”.

Γιατί ένα κράτος σφιχταγκλισμένο και συμπορευόμενο με το παρακράτος αποκτά τη δυνατότητα “ταχείας επέμβασης” και απάντησης στην ευέλικτη και με στοιχεία αιφνιδιασμού ταξική βία των εργατών. Με σημείο εκκίνησης τις εθνικιστικές οργανώσεις που εμφανίστηκαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και οι οποίες στελεχώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από άτομα που είχαν θητεύσει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στην έμμισθη ή άμισθη παροχή “εθνικών υπηρεσιών”, θα επιμείνουμε παρακάτω σε αυτήν ακριβώς τη **σύμπλευση επίσημων και ανεπίσημων** δομών. Σε αυτή τη συνεργασία κρατικών και κοινωνικών δυνάμεων που αποτέλεσε βασικό πλεονέκτημα για το ελληνικό κράτος. Ένα πλεονέκτημα που του τόνωσε ακόμα περισσότερο το συγκεντρωτισμό, την αδιαλλαξία και την πάγια αντικομμουνιστική του κατεύθυνση².



Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Η “φαιιά πανούκλα” εξαπλώνεται [Η ανάδυση των εθνικιστικών οργανώσεων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου]

1. Η εμφάνιση των εθνικιστικών οργανώσεων

Η κατάλληλη στιγμή

Τι το ιδιαίτερο, όμως, χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, την περίοδο του Μεσοπολέμου, το οποίο και δικαιολογεί την ανάδυση οργανωμένων ομάδων με ακροδεξιό πρόσημο; Ας αρχίσουμε με τα προφανή: τόσο οι προλεταριοί που αποφάσισαν να οργανωθούν και να κινηθούν ανταγωνιστικά υπερασπιζόμενοι τα ταξικά τους συμφέροντα, όσο και οι διάφοροι κομμουνιστοφάγοι πατριώτες που συστρατεύθηκαν με την πιο ακραία πτέρυγα των αφεντικών και του κράτους **υπήρξαν κομμάτι της ίδιας κοινωνίας**. Γεννήθηκαν (ως πολιτικές οντότητες) μέσα από τις ίδιες κοινωνικές διεργασίες, τις οποίες όμως επέλεξαν να χειριστούν με εκ διαμέτρου αντίθετες μεθόδους. Και αξίζει να επιμείνει κανείς σε αυτό, αν θέλει να ερμηνεύει τα γεγονότα με βάση τη “συγκρουσιακή λογική” των ασύμβατων πλευρών (της εργασίας και του κεφαλαίου). Για να το πούμε πιο απλά, τίποτα το μεταφυσικό, τίποτα το εξωπραγματικό ή σατανικό δεν κρύβεται πίσω από τη διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης κάποιων κοινωνικών ομάδων.

Οι επιλογές τους αντανακλούν το τι ορίζουν ως συμφέρον και το σε ποια θέση τοποθετούν τον εαυτό τους πάνω στην καπιταλιστική σκακιέρα. Ειδικά, μάλιστα, σε περιόδους κρίσης οι επιλογές αυτές έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα, αφού ακόμα κι αν το κλίμα δεν είναι ανοιχτά εμφυλιοπολεμικό, τίθεται ωστόσο ξεκάθαρα ζήτημα επιβίωσης. Και οι εποχές στις οποίες αναφερόμαστε ήταν εποχές πολύπλευρης και παρατεταμένης κρίσης³. Κάτι που οδήγησε στην κοινωνική πόλωση και την όλο και πιο έκδηλη συγκρότηση αντιμαχόμενων στρατοπέδων. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930, λοιπόν, όποιος εκλάμβανε τη ρευστή πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση είτε ως απειλή είτε ως ευκαιρία για αλλαγή, είχε μπροστά του δύο δυνατότητες: να σκεφτεί ταξικά ή να σκεφτεί “εθνικά” και αναλόγως να δράσει. Και όσο πιο συντονισμένα και συστηματικά δρούσε τόσο μεγαλύτερη φθορά θα κατάφερνε να επιφέρει στον εχθρό. Συνεπώς, η όποια απόφαση πήγαζε από την πολιτική εκτίμηση που έκανε ο καθένας μέσα στα πλαίσια μιας πολύ συγκεκριμένης κοινωνίας και εντός μιας πολύ συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας. Επρόκειτο δηλαδή για πολιτική τοποθέτηση (λιγότερο ή περισσότερο συνειδητή, ανάλογα με τα άτομα) που προφανώς συνοδευόταν από τις αντίστοιχες συνέπειες. Όσο κι αν βολεύει πολλούς (δεξιούς και αριστερούς όλων των αποχρώσεων) να παρουσιάζουν τις κοινωνικές και πολιτικές διαδρομές ως “λάθη” ή “παρεκτροπές” ατόμων που “παρασύρθηκαν” και απλώς “δεν ήξεραν τι έκαναν”.

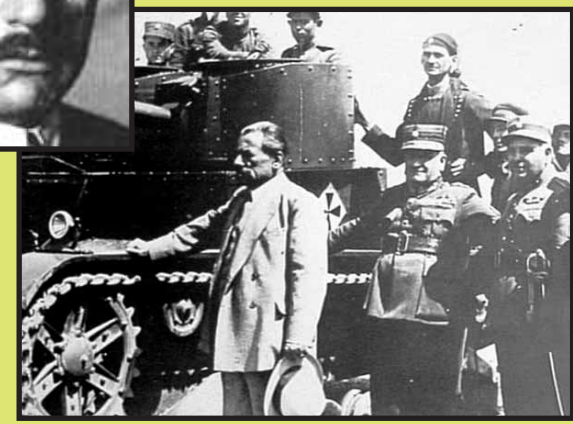
Σφιχτός εναγκαλισμός

Στην περίπτωση των ακροδεξιών, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η δράση περνούσε μέσα από την αγκαλιά του κράτους. Αυτό το μοντέλο συμμαχίας θα ακολουθηθεί και αργότερα⁴, με την περίπτωση των δοσιλόγων και ταγματασφαλιτών τη δεκαετία του 1940 να “κλέβει την παράσταση”.



ο παλιοσακαράκας ανφάς...

και προφίλ...



Η αντιεβραϊκή υστερία έχει τη δική της ιστορία

Το ελληνικό κράτος την περίοδο του Μεσοπολέμου είχε ως πρώτη προτεραιότητα την εθνική και πολιτιστική ομογενοποίηση* του πληθυσμού ή αλλιώς την εκκαθάριση των εδαφών του από τους “παρείσακτους”. Ένα συμπαγές μόρφωμα με όσο το δυνατόν πιο κοινά χαρακτηριστικά είναι πάντα πιο ελέγξιμο και εντάσσεται ευκολότερα στη μυθολογία περί “ενός, μοναδικού και ανάδελφου λαού”. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η σκληρή στάση απέναντι σε μια μειονότητα δεν προξενούσε κανενός είδους “απορία”. Άλλωστε δεν είχαν περάσει και πολλά χρόνια απ’ την Ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Τότε, δύο εκατομμύρια άνθρωποι υποχρεώθηκαν να μετακινηθούν προκειμένου να συγκροτήσουν με τους ομοθρήσκους τους έναν ενιαίο εθνικό χώρο στη μία ή την άλλη πλευρά του Έβρου. Η βίαιη αυτή αντιμετώπιση δημιούργησε προηγούμενο και καθόρισε τα με-

Η διάχυτη εθνικοφροσύνη θεωρήθηκε εργαλείο και όπλο από ένα κράτος που ενεργούσε συνεχώς με όρους πολέμου και γι' αυτό καλλιεργήθηκε εντατικά. Η εργατική τάξη αποτελούσε εξαρχής πρόβλημα και εμπόδιο για τους εκφραστές του πολιτικού συστήματος, με συνέπεια να μην τεθούν σε εφαρμογή μέσα αφομοίωσης και ενσωμάτωσης των εργατών στον κοινωνικό σχηματισμό, αλλά να επιλεχθεί η κατά μέτωπο αντιπαράθεση. Κάτι όχι και τόσο "ιδιαίτερο". Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, το σύνολο σχεδόν των καπιταλιστικών κρατών της Ευρώπης απάντησαν με "πυγμή" και σφαίρες στον "κομμουνιστικό κίνδυνο". Ωστόσο, το ελληνικό κράτος, όπως αποδείχτηκε ιστορικά, έμεινε πιστό στην αντικομμουνιστική του δέσμευση και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο· για την ακρίβεια μέχρι το 1981. Αυτό συνιστά, μάλλον, ιδιαιτερότητα.

Άλλοτε, λοιπόν, άμεσα και άλλοτε υπογείως, τομείς του κρατικού μηχανισμού καθόριζαν, στήριζαν ή απλώς παρείχαν την απαραίτητη ανοχή **προκειμένου ο φασισμός να κερδίζει χώρο**. Μια στρατηγική που αν και πολλαπλώς χρήσιμη για το ελληνικό κράτος, θα έβρισκε αντίθετο κάθε ιδεολόγο φασίστα. Εκείνο που λέει με περισσή θλίψη ένας σύγχρονος νοσταλγός του εθνικοσοσιαλισμού είναι, κατά τη γνώμη μας, ενδεικτικό: *"Στην Ελλάδα κάθε τέτοια κίνηση (εν. ίδρυση εθνικιστικής οργάνωσης) ξεκινούσε αρχικά ως ελπιδοφόρα προσπάθεια, για να καταλήξει στα ίδια πρόσωπα και τους ίδιους μηχανισμούς που τη σχημάτιζαν αρχικά. Ίσως βέβαια να φταίει το γεγονός ότι ο χώρος αυτός από την πρώτη στιγμή πρακτορεύθηκε, καθοδηγήθηκε και τέλος κυριεύθηκε από τις εγχώριες υπηρεσίες ασφαλείας, ενώ για πολλά χρόνια υπήρχε στα μέλη η εσφαλμένη αντίληψη ότι ο στρατός και η αστυνομία ήταν "δικόι μας"*⁵. Εμείς, φυσικά, δεν θα μπορούσαμε να κατανοούμε τον πόνο του κάθε μεταγενέστερου φασίστα που πενθεί για την "αποτυχία" συγκρότησης αυτοτελούς και μαζικού φασιστικού κινήματος που θα εναντιωνόταν στη σάπια αστική δημοκρατία με στόχο να πραγματοποιήσει δια πυρός και σιδήρου το "όραμα της Νέας Τάξης", όπως συνέβη για παράδειγμα στην Ιταλία ή τη Γερμανία. Και δεν θα μπορούσαμε, όχι μόνο για τους προφανείς λόγους, αλλά επιπλέον επειδή υπάρχει ένα στοιχείο που κατά πάσα πιθανότητα ξεκαθαρίζει το τοπίο.

Η φασιστική ρητορεία είχε υιοθετηθεί από μερίδα του επίσημου πολιτικού κόσμου, το ρατσιστικό μίσος και το αντικομμουνιστικό μένος εκφράζονταν ελεύθερα μέσα από τις μεγάλυ-



Φώς, 28-06-1933
Εθνικός ομοφύχιας το ανάγνωσμα: Ο Μητροπολίτης Βέροιας, ο υπουργός Εσωτερικών, Γ. Ράλλης, εθνικόφρονες μικροσάιτες πρόσφυγες. Άπαντες στη συνάντηση του Συντάγματος, στις επάλξεις του αντικομμουνισμού.

τέπετα βήματα του ελληνικού κράτους, όπως και νομιμοποίησε κοινωνικά την εκδίωξη των μειονοτήτων. Κι επειδή κάτι που γίνεται μια φορά μπορεί πολύ άνετα να ξαναγίνει, για μεγάλα κομμάτια της κοινωνίας (των προσφύγων που είχαν υποστεί ανάλογη μεταχείριση συμπεριλαμβανομένων) η εκκαθάριση δεν αποτελούσε μια "αφύσικη", αλλά μάλλον μια "λογική" λύση. Η εξόντωση των Εβραίων στα χρόνια της Κατοχής από τους Γερμανούς ναζιστές και τους εγχώριους συνεργάτες τους δεν θα προκαλέσει επίσης καμία έκπληξη. Θα ενταχθεί κι αυτή με τη σειρά της σε μια εξελικτική διαδικασία ρατσιστικού μίσους, προαιώνιων προκαταλήψεων και υλικού κέρδους.

Ο αντισημιτισμός, λοιπόν, που ξεχύθηκε στους δρόμους της Θεσσαλονίκης στις αρχές της δεκαετίας του 1930 δεν γεννήθηκε μέσα σε μια νύκτα. Η εχθρική στάση της ελληνικής κοινότητας απέναντι στην εβραϊκή χρονολογείται ήδη από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μια εχθρότητα που πάταγε πάνω στο υλικό συμφέρον και στο

Μακεδονία, 25-06-1931
Για όλα "φταίνε" οι Εβραίοι: Λες ένα "προκαλούν" και ξεμπέρδεψες. Μετά, όλα επιτρέπονται...



τερες και "έγκυρες" εφημερίδες της εποχής, ενώ σε επίπεδο δρόμου οι πρόθυμοι να κάνουν τη βρώμικη δουλειά κάθε άλλο παρά σπάνιζαν. **Οι "ακραίες" θέσεις δεν ήταν τελικά και τόσο ακραίες**, μιας και είχαν ενσωματωθεί στον κυρίαρχο λόγο. *"Φαίνεται όμως, ότι η αποστολή της Ρώμης εν τω κόσμω δεν έληξε, διότι και σήμερα ακόμη όταν μετά τον μεγάλο πόλεμον έπνευσεν άνεμος ερημώσεως εκ Ρωσίας, ανατρέπων θρόνους, καθεστώτα και πολιτισμούς, είδομεν ένα μόνον άνδρα να ορθωθεί εναντίον αυτής της θυέλλης και ο ανήρ αυτός ήτο Ιταλός: ο Ντούτσε. Δημιουργήσας τον φασισμόν και θέσας αυτόν ως φραγμόν εις το κύμα της καταστροφής και των ουτοπιστικών ιδεών, έσωσε τον κόσμον από της επανόδου εις την βαρβαρότητα. (!)... Η ιστορία όμως δεν θα ομιλήσει μόνον δι' ό,τι ο αρχηγός σας επέτυχε εν Ιταλία, αλλά θα ομιλήσει και διά τα παγκόσμιον έργον του Μουσολίνι, ο οποίος πράγματι έσωσε τον κόσμον από το χάος και την βαρβαρότητα προς την οποία εξωθείτο... Θαυμάζομεν μετά συμπαθείας το έργον αυτό... Εδημιουργήσατε ένα νέον καθεστώς το οποίον εμιμήθη ήδη η Γερμανία και εις όλα τα Έθνη υπάρχουν ήδη φασιστικοί πυρήνες, οι οποίοι αργά ή γρήγορα θα επιβληθούν. Ζήτω η Ιταλία, ζήτω ο Ντούτσε!"*⁶. Όταν, λοιπόν, έχεις τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, τον Κονδύλη⁷ (τον γνωστό και ως "Κεραυνό"), να δηλώνει τον Ιούλιο του 1935 τα παραπάνω σε μια δεξίωση στο μέγαρο των Ιταλών Εθελοντών Πολέμου, όπου βρέθηκε μετά από επίσημη πρόσκληση της ιταλικής κυβέρνησης, τι να σου κάνουν (σε επίπεδο "κύρους" τουλάχιστον) και οι εθνικιστικές οργανώσεις;

2. Η περίπτωση της οργάνωσης Εθνική Ένωση Ελλάς (ΕΕΕ)

Η Θεσσαλονίκη, όπως είδαμε να συμβαίνει με τις μυστικές υπηρεσίες και τους χαφιέδες, εμφανίζεται και πάλι ως πειραματικός σωλήνας απ' όπου ξεπηδούν νέες κοινωνικές διεργασίες. Με δεδομένα τα χαρακτηριστικά της εν λόγω πόλης, τα οποία και την καθιστούν ταξικά αλλά και εθνικά "ευαίσθητη"⁸, κάτι τέτοιο μόνο έκπληξη δεν θα μπορούσε να προκαλέσει. Κοιτώντας πίσω στο φαιό παρελθόν της περιοχής, βλέπουμε ότι η πρώτη εθνικιστική (και αντικομμουνιστική, εννοείται...) οργάνωση στη Μακεδονία ήταν η "Λεγεώνα Εθνικής Σωτηρίας" που δημιουργήθηκε το 1926, με την Εθνική Ένωση Ελλάς να ακολουθεί το 1927 με στόχο την "άμυνα του Έθνους". Πρόκειται για το πιο γνωστό ακροδεξιό σχήμα, για το βίο και την πολιτεία του οποίου υπάρχουν οι περισσότερες πληροφορίες.

Τα μέλη της οργάνωσης⁹ αποκαλούνταν "Τριεψιλίτες" ή "Χαλυβδόκρανοι" (από τα χαλύβδινα κράνη που φορούσαν) και είχαν ως έμβλημα τον δικέφαλο αετό, ενώ οραματίζονταν την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στο μεταξύ, κι επειδή το Βυζάντιο μάλλον αποτελούσε μακρινό όνειρο, είχαν εντάξει στην ημερήσια διάταξη πιο υλικές και στοχευμένες εκστρατείες απέναντι στους "ενοχλητικούς" Εβραίους και/ή κομμουνιστές. Να σημειώσουμε εδώ ότι η αντιεβραϊκή διάθεση πήρε ευρύτερες διαστάσεις μετά την Ανταλλαγή των πληθυ-

"ποιος κάνει κουμάντο". Αξίζει, νομίζουμε, να αναφέρουμε ότι οι επαναστατημένοι Έλληνες του 1821 κατέσφαζαν τους εβραϊκούς πληθυσμούς σε κάθε περιοχή που κατακτούσαν. Αυτό είναι κάτι που περνάει "στα φιλά" και βέβαια στο μυαλό (!) του κάθε εθνικοπατριώτη δεν σχετίζεται καθόλου με τις εκδηλώσεις οργής των Εβραίων της Κωνσταντινούπολης που την ίδια περίοδο κατηγορήθηκαν για ασέβεια και κακομεταχείριση της σορού του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε'. Κι όπως φαίνεται από την προκήρυξη της Εθνικής Παμφοιτικής Ένωσης που δημοσιεύθηκε στις 25 Ιουλίου του 1931 στην εφημερίδα Η Πρωία, συνέχισαν να κατηγορούνται ακόμα και μετά από 100 και πλέον χρόνια...

"Οι άνθρωποι αυτοί, οι οποίοι προθυμοποιούνται να μετέχουν εις τας εθνικάς μας εορτάς δεν αφήνουν καμμίαν ευκαιρίαν χωρίς να δυσφημίσουν τα ιδεώδη μας, χωρίς να προσπαθήσουν να μας εξαφανίσουν από προσώπου της γης. Οι Εβραίοι είναι εκείνοι που ανήγαγον τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Αυτοί είναι εκείνοι οι οποίοι ως κομμουνιστάι συνεργάζονται μετά των κομιτατζήδων και σκάπτουν τον τόπον της Ελλάδας. Οι Εβραίοι είναι εκείνοι που εκδίδουν 3 γαλλόφωνες εφημερίδες και καμμίαν ελληνόφωνον. Είναι κατά τα 3/4 ξένοι υπήκοοι, ενώ θησαυρίζουν εις την Ελλάδα. Αυτοί προτρέπουν με την εφημερίδα "Αβάντι" τους Έλληνας στρατιώτας να στρέψουν τα όπλα κατά των αξιωματικών των. Αυτοί οι οποίοι επέταξαν τον Σταυρόν από τους κοντούς των σημαίων των καταστημάτων των. Αυτοί εργάσθησαν να γίνη η Θεσσαλονίκη ελευθέρα πόλις. Αυτοί δυσφημοῦν παν το ελληνικόν και μετέχουν των κομιτατζήδικων συνεδριάσεων, κηρυσσόμενοι υπέρ της αυτονομήσεως της Μακεδονίας.

Ελληνική λαέ!
Υψιστη υποχρέωσις σου είνε να αρχίσης ένα άγριον μπουϊκοτάρισμα εναντίον των Εβραίων. Ττοι θα δείξεις ότι είσαι ένας λαός που δεν θέλεις να αποθάνης. Εμπρός Έλληνες, αρχίσατε με ενθουσιασμόν τον αγώνα και ετοιμασθήτε διά μεγαλύτερους αγώνας".

⁵ Είναι χαρακτηριστική η συμβολή της Ε.Ε.Ε στη διαδικασία εξαναγκασμού των ολαβόφωνων πληθυσμών της Βόρειας Ελλάδας να μιλάνε αποκλειστικά και μόνο ελληνικά. Τον Μάη του 1931, ο τοπικός Τύπος της Φλώρινας αναφέρει ότι σε όλα τα δημόσια κτίρια υπήρχαν πινακίδες με την εντολή "Ομιλείτε την Ελληνικόν!". Ήταν κοινό μυστικό ότι επρόκειτο για έργο των "Χαλυβδόκρανων".

σμών και την άφιξη μεγάλου αριθμού προσφύγων στη Θεσσαλονίκη. Στις νέες συνθήκες, η εβραϊκή κοινότητα έμοιαζε να “μην χωράει πουθενά” και να δυσχεραίνει τη διαδικασία μορφοποίησης ενός ομογενοποιημένου, εθνικά και θρησκευτικά, χώρου¹⁰. Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ο αντισημιτισμός στη Θεσσαλονίκη άρχισε να αποκτά διαστάσεις κινήματος που όπως θα δούμε στη συνέχεια εκφράστηκε με πολύ βίαια μέσα. Εν ολίγοις, το να βρίζει κανείς τους Εβραίους, να τους θεωρεί υπεύθυνους για τις άσχημες οικονομικές συνθήκες και να νομιμοποιεί είτε με την ενεργή συμμετοχή είτε με τη σιωπηρή συγκατάβαση τη διαδικασία εξόντωσής τους ήταν αρκετά “δημοφιλές σπορ”. Κάτι που έγινε κατανοητό με το χειρότερο τρόπο τον Ιούνιο του 1931.

Ο εμπρησμός του Κάμπελ ή τι σημαίνει θα εκκαθαρίσωμεν τους λογαριασμούς

Κάποιες φήμες αποδείχτηκαν αρκετές για να συσπειρώσουν τα φασιστοκαθάρματα της εποχής και με τις πλάτες των “από πάνω” να φέρουν σε πέρας την “αποστολή” τους: να περάσουν στην πράξη και να μετατρέψουν τις εκκαθαριστικές τους διαθέσεις σε απτή πραγματικότητα, με αποκορύφωμα την πυρπόληση του εβραϊκού συνοικισμού του Κάμπελ. Στα τέλη Ιουνίου του 1931, άρχισε να διαδίδεται ότι ο αντιπρόσωπος της εβραϊκής αθλητικής και πολιτιστικής οργάνωσης Μακαμπί είχε συμμετάσχει την προηγούμενη χρονιά σε σύσκεψη του Μακεδονικού Κομιτάτου στη Σόφια όπου και αποφασίστηκε η αυτονόμηση της Μακεδονίας. Η εφημερίδα Μακεδονία βρέθηκε στην εμπροσθοφυλακή του αντισημιτικού μίσους και μέσα από τις σελίδες της όπλιζε τα χέρια των αυτοργάνων. Στο κύριο άρθρο της στις 23 Ιουνίου του 1931 “εξηγεί” στους Εβραίους πώς πρέπει να φερθούν και καλεί τους “ταλαιπωρημένους πατριώτες” να “πάρουν το αίμα τους πίσω”: “Εάν οι άνθρωποι αυτοί είναι πράγματι τίμιοι Έλληνες πολίται, όπως ημείς θέλομεν να το πιστεύωμεν, ας αρθούν εις το ύψος των. Ας καταδικάσουν την ανθελληνικήν πράξιν των ελαχίστων ομοεθνών των και ας ταχθούν με το μέρος μας, διά να πατάξωμεν από κοινού την προδοσίαν. Αν δεν το πράξουν αυτό, τούτο σημαίνει, ότι εγκρίνουν την ενέργειαν και συμμερίζοντας τας ευθύνας. Πρέπει όμως να γνωρίζουν και αυτοί, και οιοσδήποτε άλλος, ότι το πράγμα δεν θα μιν και την φοράν αυτήν χωρίς συνέχειαν. Ημπορεί οι Έλληνες να είμεθα ανεκτικοί, αλλά δεν είμεθα και μέχρι βαθμού ηλιθιότητας. Ημπορεί να συγχωρώμεν διαφόρους άλλας παρεκτροπάς, δεν δυνάμεθα όμως να επιτρέψωμεν όπως εις τον τόπον αυτόν δρουν ανενόχλητοι διάφοροι τύποι υπονομεύοντες την ακεραιότητα του Κράτους μας. Έχομεν την απόφασιν να εκκαθαρίσωμεν τους λογαριασμούς μας με τους κακούς Ισραηλίτας, που μας παρανοούν. Ευχόμεθα οι τελευταίοι να μετρώνται εις τα δάκτυλα. Αλλά και αν είναι περισσότερον η εκκαθάρισις θα γίνη”.

Τα αντανაკλαστικά των ακροδεξιών¹¹ ήταν άμεσα: η Εθνική Παμφοιτητική Ένωση κυκλοφόρησε μια προκήρυξη που έδειχνε τις διαθέσεις των “θιγμένων πατριωτών” και δεν άφηνε περιθώρια παρερμηνείας για τα όσα θα επακολουθούσαν. Ο λόγος στους φασίστες; “Ωστε η απελευθέρωσα έκρηξις της αγνής Ελληνικής ψυχής είναι αποτέλεσμα μακροχρονιάς προπαρασκευής γενομένης εκ μέρους αυτών των Εβραίων. Εν τέλει δηλούμεν ότι εάν οι συμπολίται μας εβραίοι ευρίσκοντο ουχί εις το λίκνον της ελευθερίας και της Tolerance, την Ελλάδα, ασφαλώς θα εδοκίμαζαν πράγματα τα οποία δεν τους ευχόμεθα. Καλούμεν τους εβραίους της Θεσσαλονίκης διά τελευταίαν φοράν εάν θέλουν να ζήσουν μαζί μας να γίνουν καλοί Έλληνες πολίται (...). Καλούμεν τους συμπολίτας μας εβραίους να παύσουν τα ομαδικά και οργανωμένα επιθέσεις των εναντίον των μελών της Ενώσεώς μας διότι ούτω αυτοί πρώτοι προκαλούν τας σκηνάς και τα επεισόδια των οποίων την ευθύνην φέρουν ακεραίαν και να διαλύσουν την Μακαμπή”¹². Τα προσβλητικά και απειλητικά κείμενα που πέταξαν οι φασίστες στα εβραϊκά μαγαζιά προκάλεσαν την αντίδραση αρκετών Εβραίων, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να σταματήσουν το μοίρασμα της προκήρυξης πολλές φορές συνεπλάκησαν¹³ με τον φαιό εσμό που κυκλοφορούσε στην πόλη.

Η έκρυθμη κατάσταση συνεχίστηκε τις επόμενες ημέρες με ξυλοδαμούς και λεηλασίες σε ολόκληρη τη Θεσσαλονίκη, ενώ ανάλογα επεισόδια σημειώθηκαν και στη Δράμα. Στις 25 Ιούνη, 200 περίπου “παλικάρια” της Ε.Ε.Ε, της Εθνικής Παμφοιτητικής Ένωσης, καθώς και έφεδροι αξιωματικοί, επιτέθηκαν στα γραφεία της Μακαμπί, όπου βρίσκονταν περισσότερα από δέκα άτομα. Αφού έδωσαν το στίγμα τους ουρλιάζοντας “εργάζεσθε προδοτικώς και ήλθαμε να εκδικηθούμε”¹⁴, έσπασαν πόρτες και παράθυρα, ενώ ο εμπρησμός αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή με παρέμβαση διερχόμενων αστυνομικών. Τέσσερις μέρες αργότερα, ο εσμός επιχείρησε να επιτεθεί στο συνοικισμό 151, όμως δέχτηκε την απάντηση που του άξιζε από Εβραίους οπλισμένους με λοστούς και ρόπαλα. Παρόλ’ αυτά, αντί να αναδιπλωθεί, αφού ενισχύθηκε με περίπου 2.000 άτομα από τις προσφυγικές συνοικίες, κατευθύνθηκε με ακόμα περισσότερο μένος εναντίον του συνοικισμού του Κάμπελ και κατάφερε να τον πυρπολήσει. Στο συνοικισμό αυτό ζούσαν 220 οικογένειες Εβραίων προλεταρίων, οι οποίες περίμεναν την προέλαση των εθνικιστών και γι’ αυτό είχαν κλειστεί μέσα στα σπίτια τους. Γρήγορα όμως υποχρεώθηκαν να φύγουν τρέχοντας, με τους φασίστες να παραδίδουν τα πάντα στη φωτιά. Οι κάτοικοι, αφού μέτρησαν τις απώλειές τους σε νεκρούς και τραυματίες¹⁵, εγκατέλειψαν οριστικά τη συνοικία, η οποία και πουλήθηκε στις ελληνικές αρχές. Όσο για την “επίσημη πολιτεία”, αυτή μάλλον δεν μπορούσε να κρύψει τη χαρά της. Ο Στυλιανός Γονατάς, διοικητής τότε της Μακεδονίας, δήλωσε ότι δεν έβρισκε τίποτα κακό σε μια ομάδα (εν. η Ε.Ε.Ε) που είχε ιδρυθεί “για να εξάρει το εθνικό φρόνημα” και να υπερασπίσει “την καθεστηκυία κοινωνική τάξη”. Με κάτι τέτοιες ενέργειες ανέβαιναν οι μετοχές των φασιστών στο χρηματιστήριο των “δυναμικών παρεμβάσεων”, σε βαθμό μάλιστα που ο συνήγορος της Ε.Ε.Ε στη δίκη για την πυρπόληση του συνοικισμού που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλη του 1932 να επαιρείται πως αν πριν από τον εμπρησμό του Κάμπελ η Ε.Ε.Ε μετρούσε 12 παραρτήματα και 3.000 μέλη, μετά την επίδειξη δύναμης τα παραρτήματα αυξήθηκαν σε 27 και τα μέλη σε 7.000.

Μακεδονικά Νέα
28-6-1933



χαλυβόκρανος της ΕΕΕ



Φώς, 22-06-1933
Η εξόρμηση, τελικά, δεν ήταν αυτό ακριβώς που θα λέγαμε “ειρηνική”...



η “κάθοδος” της φασιστικής οργάνωσης ΕΕΕ στην Αθήνα

Σημειώσεις

1. Από το 1923 ως το 1938, η βιομηχανική παραγωγή διπλασίασε την αξία της και τριπλασίασε τον όγκο παραγωγής. Μεγάλη αύξηση σημειώθηκε στον πιο αντιπροσωπευτικό τομέα της ελληνικής οικονομίας, την κλωστοϋφαντουργία, στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και στον κλάδο των οικοδομών. Η καπιταλιστική αυτή ανάπτυξη (που πραγματοποιήθηκε στις πλάτες των πλέον υποτιμημένων εργατών των προσφύγων από τη Μικρά Ασία), έφερε την Ελλάδα στις πρώτες θέσεις των βιομηχανικών επιδόσεων σε παγκόσμια κλίμακα, πίσω από την πρώην ΕΣΣΔ και την Ιαπωνία.
2. Το αναπτυσσόμενο εργατικό κίνημα έβαζε σε σκέψεις παράγοντες από όλο το πολιτικό φάσμα και άνοιγε την όρεξη σε πολλούς για την επιβολή “τελικών λύσεων”, όπως η δικτατορία. Είναι χαρακτηριστικό ότι το αντικομμουνιστικό μένος δεν ήταν “προνόμιο” μόνο των συντηρητικών (αντιβενιζελικών). Μήπως δεν ήταν οι φιλελεύθεροι (βενιζελικοί) εκείνοι οι οποίοι το 1929 ψήφισαν το Ιδιώνυμο, προκειμένου να προφυλάξουν το αστικό καθεστώς από τους εχθρούς του, δηλαδή τους κομμουνιστές, και στην πράξη να καταστείλουν με τη μεγαλύτερη δυνατή ωμότητα κάθε κινητοποίηση; Στα χρόνια που ακολούθησαν και με αποκορύφωμα τη δικτατορία του Μεταξά, η ταύτιση των συμφερόντων και η συσπειρωση φιλοδικτατορικών και γενικότερα “δυναμικών” στοιχείων προερχόμενων από τις δύο παρατάξεις, το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το Λαϊκό Κόμμα, θα γίνουν κάτι περισσότερο από ορατές.
3. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι για κάποιους δεν είχαν “ανοίξει οι δουλειές”. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, και αμέσως μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, το τραπέζικο κεφάλαιο πήρε τα πάντα του. Ενώ μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο κυρίαρχη θέση κατείχε η Εθνική Τράπεζα, από το 1922 και ύστερα έκαναν την εμφάνισή τους κι άλλοι παίκτες. Για την

Μετά τις "επιτυχίες" τους στο Βορρά, οι ακροδεξιοί της Ε.Ε.Ε είπαν να επισκεφτούν το Νότο, προκειμένου να πείσουν και τους Αθηναίους για το "μεγαλείο" τους. Μιμούμενοι, λοιπόν, την πορεία του Μουσολίνι προς τη Ρώμη, οργάνωσαν για τα τέλη Ιούνη του 1933 την κάθοδό τους στην Αθήνα. Μια κάθοδος που χρηματοδοτήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση και τον Δήμο Αθηναίων. Όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει ξεφυλλίζοντας τις εφημερίδες της εποχής¹⁶, τόσο ο πολιτικός κόσμος όσο και ο αστικός Τύπος είδαν με καλό μάτι την κινητοποίηση αυτή. Και γιατί να μην την δουν, άλλωστε, αφού επρόκειτο για "δικά τους παιδιά", με τα οποία μοιράζονταν κοινές "αξίες και ανησυχίες"; Αυτή η σύμπλευση κράτους και ακροδεξιών ομαδοποιήσεων για την οποία μιλήσαμε και παραπάνω, εκφράστηκε με τον πλέον εύγλωττο τρόπο στη συγκέντρωση που έλαβε χώρα στις 25 Ιούνη στον Άγνωστο Στρατιώτη στο Σύνταγμα. Εκεί, εκτός από τα 2.000 μέλη της Ε.Ε.Ε έδωσαν το παρών ο υπουργός Εσωτερικών (και κατοπινός κατοχικός πρωθυπουργός και εμπνευστής των Ταγμάτων Ασφαλείας) Ι. Ράλλης, ο υπουργός Δικαιοσύνης Ταλλιαδούρος, ο Πρόεδρος της Γερουσίας Στυλιανός Γονατάς, καθώς και πολλοί αξιωματικοί¹⁷. Επίσημα πράγματα, δηλαδή. Τόσο επίσημα που προανήγγειλαν το μέλλον και δεν αιφνιδίαζαν κανέναν. Γιατί στη "συνάντηση" του Συντάγματος, πίσω από τα λάβαρα, τους ύμνους και τις δοξολογίες **προετοιμάζονταν οι κανονικότητες του "νυν υπέρ πάντων αντικομμουνιστικού αγώνα" των επόμενων δεκαετιών**. Όπως έδειξε η ιστορία, τα ίδια πρόσωπα, με τους ίδιους στόχους και από ανάλογες με την περίπτωση θέσεις μάχης σύντομα ξανασυναντήθηκαν και "μεγαλούργησαν".

Ωστόσο, ούτε ο φαντασματικός συμβολισμός των πειθαρχημένων νέων που παρέλαυναν και διατυμπάνιζαν τα "άνωτερα ιδεώδη" τους ούτε η κρατική προστασία αρκούσαν για να γίνει η κάθοδος των εθνικιστών ένας ήσυχος "περίπατος". Για του λόγου το αληθές, όταν η αμαξοστοιχία που μετέφερε τους "Χαλυβδόκρανους" περνούσε από την οδό Κωνσταντινουπόλεως, οι ακροδεξιοί πυροβόλησαν και σκότωσαν τον κομμουνιστή λιμενεργάτη Α. Χατζίσκο ή Πικραμένο. Σύμφωνα με τις εφημερίδες ο Χατζίσκος "πετούσε πέτρες και πυροβολούσε το τρένο" μαζί με άλλον ένα κομμουνιστή "που διέφυγε" (προφανώς το μόνο αδιαμφισβήτητο στην περιγραφή είναι η ύπαρξη νεκρού). Συμπλοκές σημειώθηκαν και στο σταθμό Λαρίσης. Στην οδό Μητροπόλεως, πάλι, μερικές δεκάδες προλετάριοι που προστάθηκαν να οργανώσουν αντιδιαδήλωση έφαγαν ξύλο από δύο μεριές (και από την αστυνομία και από τους εθνικιστές), ενώ είδαν και 31 συντρόφους τους να συλλαμβάνονται. Το ίδιο βράδυ, περισσότεροι από 100 κομμουνιστές επιτέθηκαν σε εθνικιστές στη Βαρβάκειο. Οι τελευταίοι αιφνιδιάστηκαν, αλλά στο τέλος και πάλι σώθηκαν χάρη στη βοήθεια των ένστολων φίλων τους.

Η Ε.Ε.Ε συνέχισε να υπάρχει για τα επόμενα τρία χρόνια, ενώ κατέβηκε και σε τρεις εκλογικές αναμετρήσεις (στις γενικές εκλογές του 1933 και του 1936, καθώς και στις δημοτικές του 1934), χωρίς ωστόσο να συγκεντρώσει αξιόλογα ποσοστά. Η καθωσπρέπει αυτή στροφή στον κοινοβουλευτισμό συνεπαγόταν τη διακοπή της κρατικής χρηματοδότησης και ανάγκασε τους φασίστες να το ξανασκεφτούν. Έτσι, με μια δόση μεταμέλειας και αναπολώντας τις παλιές καλές συνήθειες, όπως "την υποστήριξιν την οποίαν είχε κατά το παρελθόν παρά τε των Στρατιωτικών και Πολιτικών αρχών", το κεντρικό διοικητικό συμβούλιο της Θεσσαλονίκης ανακοίνωσε "την αναβίωσιν της Ε.Ε.Ε ως Σωματειακής Οργανώσεως με γραμμήν την συνέχισιν των παλιών κατευθύνσεων αυτής, διατηρούντες αυστηρώς της εκτός κομμάτων θέσιν της". Κι επειδή όλα τα σκουλήκια απολαμβάνουν να σέρνονται, οι υπερφιλόδοξοι φασίστες που για λίγο πίστεψαν ότι μπορούν να γίνουν οι Έλληνες Μουσολίνι, αντίκρισαν την αλήθεια κατάματα και επέδειξαν σεβασμό στους ανωτέρους: "Θέλουμε να πιστεύσωμεν ότι επανερχόμενοι προς τα υγιείς αρχάς μας θα τύχωμεν της υμετέρας ενισχύσεως εξής απεστερηθήμεν συνεπεία της επ' εσχάτων παρεκκλίσεως της Ε.Ε.Ε των αρχικών αυτής κατευθύνσεων, εξής προήλθεν και η κατά της οργανώσεως ημών δυσμένεια της Σεβαστής Κυβερνήσεως"¹⁸.

Την ίδια περίοδο, η οργάνωση ίδρυσε παραρτήματα σε διάφορες πόλεις της χώρας (στην Αθήνα, την Καστοριά, την Πτολεμαΐδα), με αυτό της Πάτρας να αριθμεί το 1934 ούτε λίγο ούτε πολύ 500 μέλη. Από την άλλη, στο προπούργιό της, τη Θεσσαλονίκη, επιχείρησε να οικοδομήσει ένα πιο κοινωνικό προφίλ κι έτσι σχημάτισε φοιτητική φάλαγγα, τομέα γυναικών και θεατρικό τμήμα που έδινε παραστάσεις στην αίθουσα του Λευκού Πύργου. Αρκετά στελέχη της θα πάρουν "προαγωγή" και θα ενταχθούν στη συνέχεια στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου και μάλιστα με ιδιαίτερο ζήλο, θεωρώντας ότι επιτέλους εκπληρώνονται τα όνειρά τους: ότι όσα έκαναν δεν πήγαν χαμένα. Οι φασίστες που είχαν ολοκληρώσει την περίοδο της μαθητείας τους στην Ε.Ε.Ε και είχαν πάρει τις κατάλληλες βάσεις, είδαν τη δικτατορία του Μεταξά και την οικοδόμηση του εθνικοσοσιαλιστικού κράτους αλά ελληνικά ως την υλοποίηση των στόχων τους. Άλλοι πάλι θα "διαπρέψουν" και αργότερα, στην Κατοχή και τον Εμφύλιο, όπως συνέβη με τον γνωστό ταγματασφαλή, συνταγματάρχη Γ. Πούλο. Με αυτούς και τους ομοίους τους θα ασχοληθούμε στα επόμενα τεύχη.

ακρίβεια, ιδρύθηκαν 40 νέες μικρές τράπεζες που ως πρωταρχικό στόχο είχαν τη χρηματοδότηση της βιομηχανίας. Έτσι, το 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος και η Κτηματική, το 1929 η Αγροτική, οι οποίες μαζί με τους υπόλοιπους "νεοσοούς" (Εμπορική, Ιονική, Λαϊκή Τράπεζα, Τράπεζα Αθηνών) συνέβαλαν στην ολοκλήρωση του τραπεζικού τομέα.

4. Κάτι μας λέει ότι είναι ακόμα και σήμερα σε ισχύ...

5. Τάδε έφη ο Ιάκωβος Χονδροματίδης, διπλωματούχος Στρατιωτικής Ιστορίας όπως αυτοσυστήνεται, στο πόνημά του "Η Μαύρη σκιά στην Ελλάδα. Εθνικοσοσιαλιστικές και Φασιστικές Οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής (1941-1944)", Εκδ. Περίσκοπο, 2001, σ. 5.

6. Σπύρος Λιναρδάτος, "Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου", θεμέλιο, 1988, σ. 78.

7. Σαν κάτι να είχαν "μυριστεί" ορισμένοι εργάτες που χρόνια πριν "προειδοποιούσαν" για το ποιόν του Κονδύλη σε μια συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, στις 23 Γενάρη του 1924. "Απαίσιας δολοφόνος και κακούργος γνωστός εις το Πανελλήνιον διά τας ατίμους του πράξεις", "Σωματέμπορος, κατασκοπέτης, ανάξιος και διά τον βαθμόν του δεκανέως", για να καταλήξουν: "Κάτω ο δολοφόνος, κάτω ο αρχιφασίστας, ημείς θα τον διορθώσωμεν τον δειλόν τον παλποσακάρικον". Τα αποσπάσματα προέρχονται από το: Αλέξανδρος Δάγκας, Ο χαφίης. Το κράτος κατά του κομμουνισμού, Εκδ., Ελληνικά Γράμματα, 1995

8. Η Υπηρεσία Ειδικής Ασφάλειας εκτιμούσε ότι η δράση των κομμουνιστών δεν ναρκοθετούσε απλώς την "εύρυθμη λειτουργία" του αστικού καθεστώτος, αλλά έθετε τα θεμέλια για την αυτονόμηση της Μακεδονίας και της Θράκης. Συνεπώς, το να είσαι κομμουνιστής ήταν διπλή "προδοσία"...

9. Αρχηγός ήταν ο έμπορος Γ. Κοσμίδης και γραμματέας ο τραπεζικός Δ. Χαριτόπουλος.

10. Βλ., Γιώργος Μαργαρίτης, "Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες", Βιβλιόραμα, 2005.

11. Στις 22 και 24 Ιούνη δημοσιεύθηκαν στη Μακεδονία ανακοινώσεις όπου διάφοροι εθνικιστές εξέφραζαν "τον αποτροπασμό και τη δυσφορία" τους για τις δήθεν προδοτικές κινήσεις της Μακαμπί. Συγκεκριμένα, η Διοικούσα Επιτροπή των Εθνικών Λεγεώνων ζήτησε τη διάλυση της εβραϊκής οργάνωσης, η Εθνική Οργάνωση Παύλος Μελάς "κατέβηκε" με το ίδιο αίτημα και φυσικά η Ε.Ε.Ε υπενθύμισε ότι "η ανεκτικότητα του Έλληνα έχει όρια".

12. Οι θέσεις των εθνικιστών φοιτητών δημοσιεύθηκαν στην πάντα "φιλόξενη" Μακεδονία, στις 25 Ιούνη του 1931.

13. Για άλλη μια φορά, η γνωστή και μη εξαιρετέα εφημερίδα στήριζε το "αποκαλυπτικό" ρεπορτάζ: "Εις γνώσιν της Αστυνομίας περιήλθε χθές ότι κατά τα προχθεσινά επεισόδια έδρασαν πλείστοι κομμουνιστάι Ισραηλίται οι οποίοι ήθελον να εκμεταλλευθούνη κομματικώς τας σκηνάς. Επίσης είχε γνωσθή ότι οι κομμουνιστάι θ'απειριώντο χθές, επωφελοόμενοι της δημιουργηθείσης αναταραχής, να προκαλέσουν σκηνάς, χωρίς όμως να αποτολμήσουν τι μέχρι της νυκτός". Μακεδονία, 25-06-1931. Πώς να το κάνουμε; Το να είσαι κομμουνιστής είναι ήδη "πολύ". Άμα τώρα είσαι και εβραϊκής καταγωγής, τότε δεν σε σώζει τίποτα...

14. Αναφέρεται στο Ι. Χονδροματίδης, ό.π.

15. Δεν ξέρουμε πόσο ακριβώς έχασαν τη ζωή τους. Ο Mark Mazower, στο βιβλίο του "Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων", Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 486, αναφέρει: "Υπάρξαν λίγοι νεκροί - ένας ήταν ο Χριστιανός φούρναρης της γειτονιάς, που οι ταραξίες είχαν επιτεθεί στο μαγαζί του".

16. Στο Φως της Θεσσαλονίκης της 26ης Ιούνη μπορεί κανείς να διαβάσει: "Από πρωίας η πρωτεύουσα τελεί εν συναγεμώ, ο δε ενθουσιασμός των κατοίκων της έφθασεν εις το απροχώρητον". Για το αν τελικά έπαθαν παράκρουση, δεν μας ενημερώνει. Και οι γλαφυρές εξιστορήσεις συνεχίζονται: "Οι δύο συρμοί με τα ατελείεπτα βαγόνια που έκαμαν μια διαδρομή εκατοντάδων χιλιομέτρων για να μεταφέρουν τας φάλαγγας, τους λόχους και τας ομάδας των Ε.Ε.Ε εις Αθήνας, έκαμαν χιλιάδες μάτια να γίνουν γαρίδα για να θαυμάζουν και να κυττάν, άλλες τόσες χιλιάδες μάτια να δακρύσουν", Μακεδονικά Νέα, 28-06-1933.

17. Καθημερινή, 26-06-1933.

18. Παρακράτος στη Θεσσαλονίκη. Οι Γαμπροί του θερμαϊκού, Ιός. Ελευθεροτυπία, 17-05-1998.